

Mikolai Hegedűs János utrecht elvei

A hazai egyetem hiánya a magasabb képzettség elérése végett külföldre irányította a tanulni vágyó ifjakat, akik a leydeni, franekeri, utrecht fiatal egyetemekre¹ iratkoztak, ahol a francia Descartes, a német Cocceius, az angol Amesius és tanítványaik oktattak. A világhíró magyar diákok a németalföldi és angol városok szellemi varázsában magyarul írnak. A meggyőződés eleven szenvedélye lüktet írásaikban. Szenttanúi kultúrák versenyének, átéljük az eszmék súrlódását. A nemzedék izgalmas gondja a cselekvő erkölcs hirdetése, egy új értékrendszer, új emberideál, új életmód kialakítása.

A prédikátorok, írástudók felelősségét hirdető, a magyar iskolák felállítását, a nemzeti művelődés előmozdítását szorgalmazó Mikolai Hegedűs János (1617–1667)² a tunyaság ostromozásában közös úton haladt a puritánus mozgalom hazai úttörőivel. Az irodalomtörténet már korábban regisztrálta jelentőségét.³ Szégyenérzettel párosult segíteni akarás rokonítja Tolnai Dali Jánossal, Medgyesi Pállal, Komáromi Csipkés Györggyel, Apáczai Csere Jánossal. A Bethlentől II. Rákóczi György uralkodásáig tartó, felfelé ívelő, protestáns gyökerű polgári művelődési törekvések programadóinak között kiválik élesen bíráló hangú intelmeivel, az antik retorika szabályaihoz igazodó buzdító beszédeivel, amelyek Apáczai, majd Tótfalusi izzó szenvedélyű vádiratai előzményének tekinthetők.

Descartes gondolatait úgy fedezik fel az utrecht diákok, hogy a Descartes-ellenes tanárok felügyelete alatt disputálnak. Vitatkozásaikban az új eszmékkel találkoznak. Voetius Gisbert rektor és Samuel Maresius pár évtizedig akadályozhatta a karteziánus filozófia oktatását, amely majd a század második felében diadalmaskodik a holland egyetemeken. Mikolainak vezető tanára Voetius, de ez nem gátolja meg abban, hogy át ne lépje az ortodoxia világát, és ne legyen nyitott az angol puritanizmus szelleme és törekvései előtt. Hegedűs fordítói munkáját a kötet⁴

¹ Pl. az utrecht szellemi központ 1636-ban nyert egyetemi rangot.

² Mikolai Hegedűs János 1648-ban 31 éves. A *Biblia tanúinak* dedikációjában írja, hogy eddig az Úr szőleijében „csak váz” (madárijesztő) volt, „többire semmit nem, avagy csak keveset munkálódtam [...] harminc esztendő koromban tudniillik az Úr szolgálatjára ki kellett volna bocsátatnom [...] de a harmincegyedik is elmúlték s mégis itt vagyok”. Sárospatak után angliai tanulmányokra „bujdosott”. 1645-től Franekerben tanul, 1647–48-ban Utrechtben. 1648 őszén tér haza, 1649-től varanói pap, 1664-től toronyai lelkész. Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Kiad. Hornyánszky Viktor. Bp. 1908.

³ Bod Péter írja: „Pataki deáksága után ment volt tanulni Belgyiomba és Angliába. Belgyiomban laktában az angliai nyelvből magyarra fordította Grossé Sándor írását ily névvel: *Mennyei igazság tízes oszlopa*, amely igen szép könyvecske a hitnek ágazatiról. [...] Fordított másokat is, ily titulusokkal: *Lelki prébenda*, *Szentek napi száma*, *Biblia tanú*.” Nyomt. Ultrajekt. 1648. 8. L. még Tarnóc Márton jegyzetei. = *Magyar gondolkodók*. 17. század. Bp. 1979; Lászlóffy Aladár: *Mikolai Hegedűs János*. = *Erdélyi Panteon*. Marosvásárhely 1998.

⁴ *Az mennyei igazságnak tízes oszlopa, mely e nyomorúságos élet kerengő pusztájában, az Isten szerelmes ellankadt népének a sok tévelygések s eretnekségek setét étcakáján és az ily sok istentelenségek s megvesztő gonosz példák szövevényi között is világosan megmutatja, mely úton juthatnak bé a mennyei Canahán nyugodalmába*. Fordított Mikolai Hegedűs János által. [Alexander Grosse: Colonna ignea veritatis fordítása angolból.] *Vásberg János által nyomtatott Ultrajektumban, a tavaszi második hóban, 1648 esztendőben*. A könyvet Gyulafi Lászlónak dedikálja. Az utószóban található grammatikai nézetei.

A kolligátum második könyve: *Biblia tanú, kiket a Biblia állatott elő, a mennyei tudomány tökéletessége mellett, hogy az ő áldott tanúbizonyoságtételeiből a gyengék a mi igaz vallásunk fejeit megtudhassák és ottan a Biblia körül is igazgattassanak*. Fordított Mikolai Hegedűs János által. *Vásberg János által nyomtatott Trajektomban, böjt-elő hóban, 1648*. – Kaposi Pálnak és a pataki skólamester Szentpéteri Jánosnak dedikálja, azt követi a *Keresztyén olvasóhoz* írt előszava. A 47. számozott laptól a 94-ig saját írását közli *Gyengék igazgatása a Biblia közül* címmel.

A harmadik könyv: *Az istenes cselédeknek lelki prebendájok, melyben az igaz vallás fejei úgy adattatnak előnkbe, hogy ebből az istenfélő urak, gazdák, atyák, anyák az Istenül reájok biztatott minden cselédjeket a szent atyák példája szerint oktassák az Úr parancsolatira, neveljék az igaz vallásban és szent életben*. Fordított Mikolai Hegedűs János által. *Vásberg János által nyomtatott Ultrajektomban a nyári első hóban, 1648 esztendőben*. – A könyvet Pataki

elejére illesztett latin méltatásával Voetius köszönti.⁵ Az erdélyi diákok iránt különlegesen rokonszenvező „utrechti pápával” való szoros kapcsolatuk nem akadályozta meg a tanítványokat, hogy a karteziánus tanokat is végiggondolják.⁶ A református ortodoxia és a karteziánus vagy puritán szellemiség közti átfedések kitapinthatók egy-egy gondolkodó, prédikátor, író munkásságában. Mikolai és Apáczai közös mestere, Voetius ortodox teológus volt, de gyakorlati teológiai gondolkodása az ortodoxia több tételével ellenkezett. A személyes hit elvét a Krisztusnak szentelt élet szükségességét hirdető angol puritánus Wilhelm Amesius-tól vette át. Voetiánus volt Tofeus Mihály, I. Apafi Mihály udvari papja, de maga Apáczai sem tudott teljesen szabadulni professzora dogmatikájától. Utrechtben Voetius teológiai munkájának, a szent nyelvek tanulmányozásáról írt értekezésének respondense, nyilvános bemutatója volt. Arról disputál 1650-ben a legszigorúbb ortodox szellemben. Gyulafehérvári székfoglaló beszéde viszont már át van itatva karteziánus szellemmel. Mikolai kétlakisága is kitapintható: Voetiának az eredeti angol törzsszöveget mutathatta meg, az ajánlásokat magyarul írta, és nem valószínű, hogy mestere elolvasta volna. A lefordított értekezésekben még az ortodox teológia dogmatikája érvényesül, de az ajánlásokban, elő- és utószavakban a láthatatlan irányító erő szerepét betöltő karteziánizmus is felsejlik. A törzsszöveg a keresztyén egyházzól, a gondviselésről, a Biblia értéséről, morális kérdésekről szól, olyan dolgokról, amelyek nem hoznak semmi újat az ortodox teológiával szemben, de a vitairat jellegű, párbeszédesebb oktatás módja és a dedikációkban a művelődési program bátor indoklása mutatja az új szellemi irány kényszerítő erejét. Descartes-tól nem a filozófiát tanulja meg, hanem az okok keresését. Álljon itt példaként egy rövid idézet a *Biblia tanúi* (1648) keresztyén olvasóhoz szóló ajánlásából: „A nyomorultnak ügyét felvenni, s azt előbb mozdítani, kellemetes dolog, annyival inkább, ha annak sok letapodói vagynak, és reménség vagyon, hatható segítség által, annak felmenekedése felől. [...] Bizony mind az Ó, mind az Új Testamentom úgy felelevenedett, hogy immár a pokol kapui sem vehetnek birtokat rajta. Olvassák már régen sok keresztyén nemzetek között, ahol az Antikrisztus dühössége azt

Szabó Istvánnak és Várad Szabó Istvánnak, egykori peregrinus társainak ajánlja. A számozott 43–44. lapon található *Az istenes házi gazdákhöz való jó szó*.

A negyedik fordítás: *Szentelek napi-száma, melyben a megújult, szent és kegyes léleknek minden napi tisztelt ügy irattatnak le, csak tíz reguláscikkben, hogy amely istenes életre vágyódók ezeket, mint ilyen rövid pástákbeli munkájokat minden nap véghez viszik, szaporán előmehetnek a szentségben, kívánt boldogságokra. Fordítottat Mikolai Hegedűs János által. Nyomtatott Vásberg János által, Trajektomban, pünkösdi hetiben, 1648 esztendőben.* – Ezt a munkát Komáromi István várad és Váci Mihály pataki skólamesternek ajánlja. Komáromival Utrechtben, Váccal Franekerben volt kolléga. Komáromi mezőtelegdi papként a várad puritán kör tagja, *Imádságos könyve* Váradon jelenik meg 1651-ben, Váci András Theodulus Anaxius könyvét fordítja le a mindennapi imádkozásról, amit Daneus Racai anagrammával szignáltan adott ki Kassán 1653-ban. Nagyszébenben 1665-ben második kiadásban a négy munka együtt folyamatos lapszámozással jelenik meg.

Figyelemre érdemes az én példányom 18. századi egyik possesszorának bejegyzése: „Terminusok magyarra fordítása p. 135. Magyar ortográfiára tartozó jegyzés ibid. Magyar oskolák. Typográfiák. Papiros malmok állítása in Dedicacione et Prefatione Libelli Biblia tanúi. Public spirit in ultimo libello: Napi szám p. 16 és 20.” Mind az 1692-es, mind az 1712-es tulajdonos fontosnak vélte megjelölni a reformokat célzó helyeket.

⁵ „Ez könyvecske fordításához kezdvén megmutattam az ultrajektumi akadémiabeli Szentírást magyarázó s tanító doktoroknak is, mind Voetius uramnak, mind Dématius uramnak, az Akadémia akkori nagyságos mesterének, s mind Hoorenbek uramnak, kérdvén, mit ítélnék róla. Megolvasván, Voetius uram ezen szókkal írt felőle. [Következik az eredeti latin ajánlás, amit Mikolai rögvést lefordít.] Voetius Gisbert az Ultrajektomi Akadémiában szentírást magyarázó doktor és annak professzora, tanítója etc. Mikolai Jánosnak köszönetit írja, Jóakaró Atyámfia, az Grosse Alexandertől íratott ánglus könyvecske, melynek titulusa: *Igazság tüzes oszlopa*, és melyet magyarra igyekszel fordítani, megolvastam, és abban oly kellemetes, tiszta és fundamenumos, mind szent tudományokra tanító, s mind istenesen praktizáló, szentül bölcselkedő teológiának jeles módú leirattatásit találtam, melyek a keresztyén nép épületire hogy sokat nem használnának, semmit nem kételkedem. Nem lehet azért, hogy én ebben szándékomat ne javalljam, Istennek könyörögvén, hogy ez istenes igyekezetted nagy bőv haszonnal áldja meg. Írtam Ultrajektumban, 23 napján áprilisnek, 1648. esztendőben.”

⁶ Vö. Fábrián Ernő: *Apáczai Csere János*. Kvár 1975.

megölte vala is. Az egy mi nyomorult nemzetünk az, akiben majd legnehezebben kaphat lábra ez feltámadt mennyei világosság. De micsoda ennek ott is az oka? A köznépek iszonyú tudatlansága. Hát annak megént micsoda az oka? Ami a több olyan fogyatkozásoknak. S micsoda azoknak? Úgy vagyon, hogy valóban sok okok vagynak ez aránt, mind távolibb, s mind közelebb valók [...] Én ezentúl két vagy három katalógust is csinálhatnék itt, ha ki akarná érteni. De azok közül az első katalógusért félok, hogy a fő rendek haragját kellene viselnem, kiknek szertelen magok szolgáltatása miatt a szegény község Istenét sem szolgálhatja. A másik katalógusért a tanétók mennyköve esnék fejemre, kik közül sokan mint igyekeznek az Úr gyengéinek legelgetésekre, látja az ő juhainak soványságát keserülő Jézus Krisztus. A harmadikért a község is komor szemmel nézne reám elhálózván az ő lelki tunyaságát, és hányván, noha rész szerént helyesen is, az ő egyiptomi nagy inségét. A több katalógusért is lenne vitám, de hogy ez egy közönségest elhallgassam, nem lehet, mely ez tudniillik, hogy *a mi nemzetünkben minden rendek csak a magok javát keresik, az Istenére s a közönséges jóra igen keveset hajtanak.*⁷

A karteizianizmus is magához öleli az emberi közösség szolgálatának gondolatát, hogy az egyéni érdekek szemben előnyben kell részesíteni a közösséget. „Nincs a szegénységre való gond. Ez a szörnyű törvéntelenség, hogy akik a testieket oly bőven kiszolgáltatták amazoknak, hogy majd mint egy földi paradicsomban tartatnak, s mégis azok nem viselik gondját ezeknek lelki jóvoknak!”⁸

A *Biblia tanúi* Szentpéteri János pataki skólamesternek címzett ajánlásában írja, hogy „kisebb gondunkat is nagyobbak ismérjük, nemhogy a közönséges jóról csak elmélkednénk is sokan.” A *Szentek napi-száma* (1648) IX. fejezetében inti a boldogságra törekedőket: „Szeredd oly közönséges lelket, mely által nem csak magadnak élni igyekezzél. [...] Nézz a mások dolgára is. [...] Sírj a te üdödbeli vétkeken és gonoszságokon [...] az Isten szolgáinak szenvedésén, akár a tanétók, akár a népek legyenek is azok. Ohajts ő vélek, szánakozzál rajtok.”⁹ Ugyanott versben is summázza: „Benned élő lélek közönséges légyen. / (Ha ez volna, több jót látnánk nemzetünkben.)”

Az ortodoxia megerősödésével az egyházi élet dogmatikus jelleget öltött, befejezettek tudta az egyházi reformokat, nem vezette az igazságkeresés, csak a meglévő igazságok bizonyítására szorítkozott. Az anglikán protestáns ortodoxiával szembe forduló kötetlenebb vallásosság igénye indította el az angol polgárság mozgalmát, amely hamar áterjedt a kontinensre is. A puritanizmus az angol polgárság kálvinista irányzata, amely az anglikán egyházat akarta megtisztítani a püspöki, állami hatalomtól.¹⁰ A puritánusok a teológiai érvelésük mellett társadalombírálatuk és a morális kérdések középpontba állítása révén váltak népszerűekké. Szerintük javainknak Isten a gazdája, azzal úgy kell sáfárkodni, hogy Isten dicsőségére váljék, a munka pedig minden értéknek forrása. A puritán „szigorú erkölcsű, tiszta” polgár nem tekinti magát a felhalmozott vagyon tulajdonosának, csak kezelőjének. Az önkormányzati gondolatot, a presbiteri rendszert hirdető dinamikus kálvinizmus átfogó társadalmi mozgalommá vált. A polgárság Angliában forradalmát a puritán eszmékkel vitte győzelemre.

Az új szellemi irányzat a népművelést és az anyanyelvű iskolázást, a munkára való nevelést, a demokratikus egyházkormányzatot szorgalmazta.

A magyar peregrinusok angol nyelvű teológiai munkákat forgattak, terjedt az angol nyelv ismerete. Kecskeméti Gábor a *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* című munkájában rámutat, hogy „mivel a puritánus eszményekkel kapcsolatos retorikai konvenció legnagyobb bőség-

⁷ *Biblia tanúi.* *4.

⁸ Uo.

⁹ *Szentek napi-száma.* 16–17.

¹⁰ Ágoston István: *A magyarországi puritanizmus gyökerei.* Bp. 1997.

ben Angliában bontakozott ki, és a 17. század jelentős részében a magyarországi reformátusság élénk angliai kapcsolatokkal rendelkezett, az angol nyelvtudás is szignifikánsan szélesebb körben jelent meg ekkor, mint a megelőző és a következő időszakokban”.¹¹ Olvasták William Perkins és William Ames (Amesius) könyveit. Komáromi Csipkés György angol nyelvtant írt. A puritánus szellemiség jelei már az 1624-ben Angliába áthajózó Szenci Molnár Albert tevékenységében is felismerhetők. Johannes Sturmnak, a strassburgi akadémia tanárának oktatási elveit, az iskolák újjászervezésének szabályait írja le és adja ki a szótár új kiadásának mellékleteként. Medgyesi Pál debreceni ösztöndíjasként járt Angliában, az újkor társadalmának bölcsőjében. 1636-ban kiadja Lewis Bayly magyarra fordított puritánus művét, a *Praxis pietatist*, amelynek az 1643-as váradi kiadására Mikolai gyakran hivatkozik angolból magyarított könyvei ajánlásaiban.¹² Medgyesi Pál, Iratosi T. János, Tolnai Dali János mellett egy egész nemzedék külföldet járt magyar prédikátor vállalkozott angol puritánus művek magyarítására. Felsőbányai S. Mihály, Somosi Patkó János, Bökényi Filep János Utrechtben az 1650-es évek elején kiadott erkölcsnemesítő fordításaira Mikolai Hegedűs János ajánlásainak pár évvel azelőtti buzdításai is hathattak.

Itthon külföldi tanárok, Heinrich Alsted, Heinrich Bisterfeld, Comenius Amos igyekeznek a magyar szellemi életet a nyugat-európaihoz igazítani. Mellettük a bujdosásukban a lépéshatárnyit érzékelő magyar értelmiségiek sora vállalta a társadalmi élet Isten rendelkezései szerinti átalakítását célzó munkálkodást. Tették ezt a puritán etika nevében, amely szerint a jóra képes ember méltó Isten kegyelmére, és a kálvini ingyen kegyelem az üdvösségre kiválasztottak mindennapi hasznos életében nyer kifejezést. Az isteni kegyelem jele a teljes élet hasznos, fegyelmezett, erkölcsös gyakorlatában található meg. A hasznos munka tehát kötelesség, az értelmiség részéről az írással, a nyomtatott könyvvel való nevelés jelenti Isten akaratát. A tudás elrejtése, akár az irigy nyelvektől való félelemből, akár tunyaságból – amint azt Mikolai is a *Biblia tanúiban* kifejti –, Isten ellen való véték. A hazai puritánus mozgalom is a kálvini egyház intézményeit és nevelő tevékenységét akarta megjobbitani. A magyar peregrinusok tanúi lehettek Cromwell lord-protektorsága alatt a nem megfelelő tudású papok és tanítók menesztésének is. A prédikátorok hivatástudata, elkötelezettsége, hogy a megcsontosodott kálvinizmust továbbfejlesszék a társadalom javára, a teológiai élet elevenességét hozta. Dinamizmusa a hatvanas évekig tart, majd kimerül kegyes óhajok hangoztatásában.¹³

1646-ban a nagyenyedi zsinat elrendelte a presbitériumok felállítását, a szatmárnémeti zsinat viszont ugyanabban az évben a puritanizmus megfékezését tűzte ki célul. Medgyesit és Tolnai Dalit akarták korlátozni tevékenységükben. A sárospataki és a váradi kör volt akkor a személyes vallásosság elkötelezettje. A Geleji Katona István-féle dogmatizáló prédikáció ellen fellépő Medgyesi Pál puritán alapú homiletikai harcot indított. A Geleji–Medgyesi-csata eredményeként az antipuritánus zsinat elutasította a szertartási újításokat, de a határozatai között fontos előrelépést jelentenek az V. és XXII. pontban megfogalmazott rendelkezések: „ne csak fiú, de leányiskolák is állíttassanak fel ezentúl”, „az iskolákra nagy gond fordíttassék, hogy azokban a vallás s filozófia józanul és tisztességgel taníttassék”.¹⁴

¹¹ Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*. Bp. 1998. 92.

¹² Pl. „Szép rövideden megtalálod a Praxis pietatisban a 313, 314. és több leveleken, a váradi nyomtatás szerint, mely volt 1643 esztendőben” (*Szentek napi-száma* dedikációja).

¹³ Vö: Makkai László: *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*. Bp. 1952; Turóczi-Trostler József: *Magyar irodalom–világirodalom*. Bp. 1961; Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Bev., jegyz. Szigeti József. Buk. 1977.

¹⁴ Vö. Révész Imre: *Szatmárnémeti zsinat végeztései*. Sárospatak 1865. 67–80.

Már Szenci Molnár Albert az *Imádságos könyvecske* (Heidelberg 1621) előszavában az anyanyelvű oktatás fontosságát hangsúlyozza. A nagyenyedi zsinat (1646) határozata értelmében pedig a magisztrátusnak anyanyelvű iskolákat kell létesítenie az írás-olvasás terjesztése végett. Ezt a zsinati döntést üdvözi Mikolai a *Biblia tanúi* Szentpéteri János pataki skólamesterhez írt ajánlásában: „hová lehetett volna kívánatosb hírünk, hogy tudniillik az Úr elmenvén az ő szolgálóinak gyűlésekbe, azt tanácslotta általok, hogy magyar scholák legyenek nemzetünkben is. Oh, Isten Lelkének áldott sugárlása!”¹⁵ Ez a jó hír indította arra, hogy könyvet adjon a magyar diákok kezébe. „Én is azontól fordítám elmémet – írja –, hogy azt az Úr dolgát, melyre az ő szolgálóinak szíveket úgy felindította, hogy némelyek, mint tavaly hallottam, valóba fáradtak is benne, mint indéthassák el azt az áldott végezést, nem csak javalljam, hanem a Sion falára rakattatására ha csak egy kövecskét vigyen örömmel gyengességem az ő építő hív szolgálói után.”¹⁶ Meg akarják változtatni az irodalom szociológiai helyzetét az anyanyelvű iskolákkal. Az írni-olvasni tudás kiterjesztésével az olvasóközönség összetételén igyekeznek módosítani.

Apáczai anyanyelvű scholák szükségét hirdető beköszöntő beszéde előzménye Mikolainak pár évvel korábban nyomtatásban megjelent dörgedelme is. „Ihol az Úr az ő szolgálói által tanácsoltatta a magyar scholák építtetését, s megfogyatkozik a szegénység! Egy oly kollégiumot Magyarország nem tarthatna? Egy úr is tarthat más valláson. Bizony meghaladta a mi háládatlanságunk a fáraó pohárnakjának feledékenységét, mert az ugyan megemlékezék végre Józsefről, de mi csak kaphassunk elő, odahagyjuk osztán a szegény Józsefet, nemhogy egy s két, de tizenhét esztendő múlva sem jut eszünkbe a tömlöcben nyomorgó. Nem így tött az Isten népe (Solt.126,4), nem emlékezünk mégis mi ez épületre való dolgokról, maga az olyanok által épülhetne szegény nemzetünknek külső-belső boldogsága. Így oszolna el a tudatlanság köde, így nyílnék fel voltaképpen az Isten sz. könyve nemzetünknek.”¹⁷

Mind Mikolai, mind Apáczai ismerték a sárospataki rektor Tolnai Dali János iskolai reformtörekvéseit, aki a skolasztikus formális logikát elvetette, és a reális ismeretek tanítását tartotta szükségesnek. Mikolai a *Biblia tanúi* függelékében, a *Gyengék igazgatása a Biblia körül* című írásában az értelmes olvasásra, a hasznos ismeretek megszerzésére tanít: „Sokan még a tudósok közül is csak azért olvassák azt, hogy ebből bizonyíthassanak. Sokan magok multságáért, sokan, hogy másokon fogdoshassanak. Innét kelnek amaz épülés nélkül való kérdések: Kicsoda volt ennek s ennek az atyja? Mit használ ez a te lelkednek? Nem mesézésre, hanem lélek éltetésére való ez. [...] Jobb öt szót szólni értelemmel, hogysen tízezeret annékül. Úgy jobb öt verset épülettel olvasni, hogysen ötven részeket annékül. (I Cor 14. 19)”¹⁸ „Megjegyezd, ahol nem érted – inti az olvasót. – [...] Az oly szót lajstromba írd, vagy ha egyéb jegyződ nincs, a körmöddel is megvond, és vigyd el tanétódhoz, vagy más tudóshoz.”¹⁹ „Azontúl hálát adj az Istennek, hogy a te elmédet megvilágosította. (Solt 118.27) Sz. Pál az idegen nyelv tudásáért is hálát adott az Istennek, Dániel egy álom megtudásáért. [...] Elő s megelő számláld, amekre tanéttattál az Úrtól, és mindazokat meghányd-vesd, mintegy megkérőzd. [...] Még a barmok közül is azt hagyta az Úr tisztának (Levit 11.3), aki kérőzik.”²⁰ Mikolainak van persze olyan nyilatkozata is, hogy aki valamely locust nem ért, s a tanítója sem tudja megmagyarázni,

¹⁵ *Biblia tanúi*. *2.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. Keresztyén olvasónak szóló ajánlás.

¹⁸ *Gyengék igazgatása*. 88–89.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

az ne feszegetse racionális igazságkeresés eszközeivel, igyekezzen hinni a bibliai kijelentéseknek, mert a jelenségeknek egyszerre lehetnek ellentétes értelemük.

A híres flamand humanistának, Joachimus Fortiusnak Apáczai által lefordított művét a tanulás módszeréről, a *De ratio studii* (1529) Mikolai is ismerte. Több helyen egybehangzó tanácsokat adnak.

A tanítás nem korlátozódhat az iskolára. A gazdák tisztje a háznép tanítása, hirdeti Apáczai az *Encyclopaedia* tizedik részének XVIII. szakaszában. Mikolai külön könyvet szentel 1648 „nyári első hóban” a családfők nevelői kötelességének *Az istenes cselédeknek lelki prebendájok* címmel. *Az istenes házi gazdákhöz való jó szó* kemény hangú intésként dörög: „Nem kicsény oka [istenes gazdák] hazánkban a sok törvétenlenségnek, az Istent nemzetünk elpusztítására onszoló vétkeknek ez, hogy a gyermekek és háznépek nem taníttatnak, sem a külső, sem a belső dolgokban. Sok házi gazdák ez jó tisztekből majd teljességesen kimosdottak. Ez az oka ugyanis, hogy oly sürjen hazánkban mineműek az atyák, olyak a fiak: ravaszok az atyák, csalárdok a fiak; részegesek az atyák, tobzódók a fiak; orvok az atyák, s lopók a fiak. Sőt ez is megvagyon (ne bánják az istenfélők, holott a gonoszokról igazat írok), hogy prédálók, húzókonók az atyák, tolvajok, nyúzók-fosztók a fiak. Boldog Isten! Honnét vagon ez rettenetesség? Innét kétség nélkül, hogy Ábrahám nem tanította meg az ő házok népét az Úr utaira. Én megvallom az Istennek sok kegyelmeit nemzetünkben, de bizony óhajtanám, ha ott az Új Testamentombéli kegyelmek killyebb terjednének még a szolgákra és szolgálókra is. [...] Nem gondolnak a gazdák azzal, csak ő nekik szolgáljanak.”²¹

Mikolai nemzeti ügyé emeli a köznép iskoláztatását, amelyhez elengedhetetlennek tartja az olcsó magyar nyelvű könyvek nagyobb mértékű nyomtatását. „Vigyáztam nemzetünkben a szegény nép költségtelenségére is, melyért ha lehetett volna, csak egy-két árkosra szorítottam volna mindezeket” – írja a *Tüzes oszlop* utószavában.²² (Könyvét, hogy olcsóbb legyen, az utrechti Vásberg mesterrel 7–8 pontos apró antikvával nyomatja.) A hazai tipográfiák „lám, melyek vagnak is, csak a sok rossz históriák, fabulák és t. kelnek belőlök”. „Azért nem nyomtatják a jókat, mert a vevők is nem akarják venni.”²³ A könyvnyomtatás szűkösségére panaszkodik, bár minden ahhoz szükséges itthon is megtalálható: „Mit nem terem a mi hazánk gyönyörű földje? Minden érceket, ezüstöt, aranyat is. Nem kellene ott az Úr háza építésére való fákért Hírámhoz küldeni. (1Kir 5,6 és t.) Elég erdő vagon hazánkban, papiroskülyühöz elég patatok, folyóvizek vannak, csak Várad körül s túl egynéhány Kereseket tudok csak én is; rongyot is (ügy ítélem) kaphatnának ahhoz. Várni nagy udvarokat s bokrossával építetteti a malmokat csak egy oly nemes ember is, s ihol (Felséges Isten!) nincs, ki a közönségesül gondolkodnék! Egy váras, annál inkább egy vármegye, annál inkább egy tartomány, annál inkább egy ország azt nem tehetné? Nem cselekszi bizony, mert csak ki-ki magának. Oh, nyomorult és felette nyavalyás állapot!”²⁴

Mikolai Hegedűs János, mint sok protestáns prédikátor kortársa, a hitet a tudással azonosítja. Az ész fogalomvilágán keresztül igyekszik magyarázni és védelmezni a hit elemeit, ahogy korábban Geleji Katona István megfogalmazta: „A hit nemcsak szívbéli bizodalom, hanem elmébéli értelem is, mert aki mit nem ért, afelől bizodalma mint lehet? Az értelem viszont vizsgálódással, vetélkedéssel és disputálásval szereztetik, tehát a hitnek és vallásnak dolgai felől való vizsgálódás az üdvösségre szükséges.”²⁵ A *Szentelek napi-számában* az erkölcsös élet

²¹ Uo. 43–44.

²² *Tüzes oszlop*. 136

²³ *Biblia tanúi*. A keresztyén olvasóhoz.

²⁴ Uo.

²⁵ Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Kiad. Bev. Bán Imre. Bp. 1959. 80.

VI/1-es parancsolata a Péld 22,3 intését („Az eszes megértvén a gonoszt, elrejtí magát, a bolondok pedig belé esvén, nyomorgattatnak”) ismétli meg felszólításként: „Eszes légy a te személyedbeli próbáidnak és háborúságidnak eleve meglátására, akármelyek legyenek is azok.”²⁶

Az igaz hit nem beszéd, hanem cselekedet, a tudomány praxis nélkül értéktelen. *A mennyei igazságnak tüzes oszlopa* mottójául írja: „Nem szót, hanem dolgot / Találsz itt, nagy gondot / De ez is kíván tüled.” Vallási értéket kap a cselekvés, a hivatásvégzés, a tudás továbbadása, az önképzés. A tudományos önképzés egyik fő formája az írás és a fordítás. Szerény, de fontos vállalkozás a fordítás, hogy Európa és a magyarság között közvetítsen. Figyelmet ébresztő a fejtegetése arról, hogy a papi hivatal tekintélyét semmiképpen sem rombolja a fordítói munka. A „magahitt tudósoktól megvetendő” fordítás védelmére kél a *Szentek napi-száma* Váci András pataki és Komáromi István váradi puritánus skólamesterekhez intézett ajánlásában: „a sátán az ő gonosz cimboráival, e világgal és a testtel öszveesküdt ennek épületi ellen, és mihelt ennek építésére való jó dolgot sajdét valahol, ottan ha külső szélvész nem támaszthat is ellene, csak az indulatokban is addig sürgölődik, hogy néha restséget, kényességet, néha féltékenységet, néha nagyravágyást, néha az építő eszközöknek alacsonyétását, az ugyan jó dolgoknak ócsárolását és egyéb rossz képzéseket férkeztet. Azelőtt is ugyan, de kiváltképpen miolta ez együgyű fordításoknak nyomtatásokhoz fogtam, sujtolt engem is ottan-ottan efféle képzésekből, hitván magaszeretésből (mellyel tudom, meg is győzött némelyeket) és egyéb vétkekből font korbácsával: minemű volt ez tudniillik, hogy efféle apró munkák mellett se magamat ne fárasztanám, se állapotomat ne fogyatnám. Holott ezekkel igen kevés hasznot tennék, sőt magamat csak az emberek szájába adnám csúfságul az ilyen együgyű dolgokért. [...] A dücsőség adására vagy elvonására keveset hajtok, [...] elvesztését a nincsennek nem féltém, s ami vagyon, ám kicsinyüljön, [...] nagyobbétani azt nem is keresem őt, mert hiszem csak egy oly disputáció írással is jól előrugaszkozhattam volna abban, mind itt, s mind nemzetünk között, avagy más-képpen is, ennyi bajjal nagyobbat is tehettem volna, de én bizony amazt mint nem keresem, úgy itt is nem igyekezném annyéra a nagyokat, a tudósokat nevelni, mint az együgyű gyengéknek, az apróknak lelki növéseket óhajtozom. [...] csekély vízben nem foghatni nagy halat, kicsény ez is és csekély.”

A *Biblia tanúi* keresztyén olvasójához szóló ajánlásában az írástudók felelősségével kapcsolja össze az írás és fordítás problematikáját: „Bezzeg, méltán panaszkodhatunk ínségünk-ről! Méltán tudatlanságunkról! Valóba méltán bizony, hogy kiváltképpen essék kifejezése panaszunknak a tudósok ellen is. Mennyi sok nagy elméjű tudósokat csak mi emlékezetünkre is, derekas mély tudományú embereket adott Isten örökké még eddig, ennyi romlottságban is szégyen hazánknak, akik többet tehettek volna, hogysen sok híres emberek egyéb országokon, de ugyan csak úgy elmúlnak, valamint tudnak, a rozsdá ötte meg sokaknak a szép girákat. A régiekről nem szólok, mert eleget fáradtak a reformálásban. De mostanában bárcsak egy-egy tenyérmnyi papíroson hagyták volna oly elmélkedéseket, eddig mégis mehettünk volna valamire. De amint egy poéta panaszkodott az urak felől: *Magnates dare parva pudet, dare magna recusant* – szintén azt mondhatjuk mi a mi tudós urainkról, hogy ők nagyot nem akarnak, s a kicsént szégyenlik, magok írni restellik, s fordétani szégyennek ismerik-é vagy hogy vagynak el benne, de ezt látjuk, hogy ritkán építenek úgy. [...] Írnál csak, nem szégyenleném én magyarrá fordétani. Csak fordétásnak nevezgetnék? Ám lenne az némelyektől, de nem mindenek cselekednék. Én ha magam komponálnék is valamit, nem szégyenleném fordétásnak nevezni. Mit nem veszünk másoktól, ha más kaptára ütjük is? Nincs a nap alatt újság.”

²⁶ *Szentek napi-száma*. 16.

Mikolai a külföldi egyetemet járt papi réteg felelősségét boncolgatja. Mind az akadémiták, mind a domidoctus prédikátorok kötelessége, hogy lelki tanítók legyenek, s akinél Istennek bővebb talentuma vagyon, írjon, fordítson, adjon ki könyvet, terjessze a vallási irodalmat, hiszen olyan lelkészről is tud, akinek Bibliája sincsen. „Mely felette idegen a mi nemzetünk a Bibliától, azon nemcsak szomorkodhatik, szánakozhatik, hanem ugyan szörnyülködéssel iszonyodhatik is a keresztyén lélek, hogy tudniillik a mi lelkünknek éltető abraha ilyen kelletlenségben vagyon majd minden rendek előtt a mi nyomorult nemzetünkben. A szegény község sok helyeken majd többire csak híret hallja, hogy vagyon Biblia, vagyon az Istennek olyan könyve, kiben üdvösségünk felől minden akarátját megjelentette, de inkább sok azt sem tudja, hogy ez arra való volna. Innét vagyon, hogy akármi könyvet lásson is, azt tudja, hogy mind Biblia. A főrendek, ha mikor a vendégeskedésektől és sokak ama szívet irtóztató részegeskedésektől, avagy más egyéb test munkáitól érkeznek is, mihez fognak? Hasunk dolgán kezdettük el, fejünk, szemünk vagy egyéb tagunk dolgához lássunk. Bezzeg ritka, aki a Biblia olvasására fordítaná elméjét! Nem kárhoznátám én a jó historikus könyveket is: olvasnátná afelől Marcus Aureliust és többeket is.”²⁷ Csak „el ne vonattassanak” a Biblia olvasásától, „holott az olyan mulatozó fabulákra, hímes szófia-beszédekre, kikkel azok megmázoltattak, természetünk szerint inkább sietünk”²⁸

A puritánus mozgalom sodrában a Biblia népszerűsége megnőtt. A tudás tárházának, a műveltség alapjának tekintett Biblia olvasása kötelezővé vált. A Biblia biztosítja a legfőbb, legnagyobb művészi élményt, s az általa nyújtott kultúra nemcsak ismereteket jelent, hanem cselekvő magatartást, világmagyarázatot, mentalitást, ízlést. A Biblia-olvasás az ingyen kegyelem bizonyosságának megszerzésében elengedhetetlen. A Biblia Isten szava, annak megértését szolgálja az anyanyelv, így a grammatika a tudomány síkjára emelkedik. A mozgalom írástudóinak műveiben számos megjegyzést lehet találni, amiből akár egy nyelvelméleti rendszer is kikerekedik.

Mikolai a puritánus mozgalom által tovább élesztett nyelvművelő és nyelvészeti törekvések buzgó képviselője, a magyar nyelv iránt megélenkülő érdeklődés egyik gerjesztője. Érezte, hogy a nyelv élő szervezet, rugalmasan alkalmazható, és az új eszmék hordozója lehet. Megjelentető erejét már Sylvester és Szenci Molnár is dicsérte. Sylvester megírja a *Grammatica Hungaro-Latina*-t (1539), amelynek nagy szerepe van a magyar nyelvtani terminológia kialakításában annak ellenére, hogy a magyar csupán értelmező a latin nyelvkönyvben. Rejtett értékeire, szépségeire, szerkezeti sajátosságaira, törvényszerűségeire figyel Dévai Bíró Mátyás az *Orthographia Ungarica* (1549) tanulmányában. Geleji Katona István *Magyar grammatikácskáját* is ismerhette Mikolai, ahol a szerző a fonetikus helyesírás helyett az etimologikust tartja követendőnek.

Mikolai Hegedűs János nyelvészeti munkásságára már Toldy Ferenc is felfigyelt, és közölte a *Corpus Grammaticorum*-ban a *Tüzes oszlop* utószavát.²⁹ 1918-ban Szily Kálmán értekezik róla a *Magyar Nyelvben*;³⁰ *Egy régi magyar nyelvész* címmel méltatja. A nyelvészeti tanulmányok fölöttébb szükséges és hasznos voltáról való meggyőződésében Mikolai az Apáczai által is respondált Voetius-értekezésből is erőt meríthetett. Feladatot ró a nyelvre, hogy le ne süllyedjen a királyfia kis Miklós népi ponyva szintjére. Megkereste a latin szavak magyar megfelelőit. Magyar nyelvi következetességére jellemző, hogy a címlapjaira magyar nyelvű impresszumot rakat: *Vásberg János által nyomtatott Ultrajektomban, a tavaszi második hóban,*

²⁷ *Gyengék igazgatása.* 47–48.

²⁸ *I. m.* 68.

²⁹ Pest 1866. 700–704.

³⁰ MNy 1918. 173–178.

1648 esztendőben, míg az ugyanott nyomtatott *Magyar Encyclopaedián* Apáczai latin impresszumot használ: *Ultrajecti ex officina Johannes a Waesberg MDCLIII*.

A *Tüzes oszlop* jó ítéletű olvasójához címzett utószavában öt lap terjedelemben közli nyelvészeti észrevételeit. Elsősorban a fordítás közben észlelt nehézségeket tárja fel. Akadálynak érzi a „logicus terminusok avagy az okasság mesterségének szavait”, azok hiányát. „A mi nyelvönkön némelyek alkalmasént kimagyaroznák némelyeket, de többire ugyan tudós embereket is hallgatván, vártam, mint fejezik ki a nép értelmére, eléggé kerülték” – panaszolja. Véleménye szerint „jobb volna egyszer megtanítani azokra a népet, s azután ember magát sem fárasztaná, s a nép is könnyebben megérthetné a jó dolgokat”.

A tudományos közlésmód szinte kizárólag latin nyelvű. A váradi puritán körhöz tartozó Pankotai Ferenc 1650-ben írt könyvében szintén arra panaszkodik, hogy kevés munkát fordítanak magyarra a latinul nem tudó községnek. A filozófiai és logikai terminológia magyarításában Mikolai úttörő munkát végzett. Az utószóban summás szójegyzéket közöl a latin szavak magyar megfelelőivel. Ha ezeket összevetjük Szenci Molnár Albert szótárával (1604), kitűnik, hogy számos esetben Hegedűs megtalálja a magyar megfelelőt azokra a latin terminusokra, amelyek ilyen formában nem szerepelnek a szótárban. Pl: *agens* – *cselekedő* (Szencinél hiányzik, csak az *ago* igealak van), *antecedens* – *előtte járó dolog* (a szótár csak az igei alakot hozza), *causalitas* – *munkálkodhatóság, cselekedőség* (a szótárban *causa* – *ok, oka valaminek*), *consequens* – *következő dolog* (Szencinél *consequentia* – *következés*), *efficiens* – *cselekedő, szerző ok, kitűl valami lesz* (a szótárból hiányzik), *eventus* – *kimenetele a dolognak* (Szencinél *történet, eset, valamiből következő vég*), *effectum* – *csinálmány, tétemény, ami lőtt* (a szótárban: *megcsinált, megmívelt, megtött, meglőtt*), *materia* – *materia, amiből valami áll, mint a kenyérnek a tészta, liszt, távolyb való a búza és a t.* (a szótárban: *minden, az miből valami lesz*), *praedamatio* – *eleve elkárkoztatás* (a szótárban a *praedamno* ige szerepel), *passive* – *elviselőképpen* (Szenci: *passivus* – *indulatos, szenvedetes*) stb. A szövegtörzsben előforduló latin szavaknak is minden esetben igyekszik magyar megfelelőt találni: *consuetudora*, *a bevött szokása; mintegy motivajul, indító okul; mintegy mediomul, eszközül; abbreviativokkal, rövidítésekkel* stb.

Az idegenből meghonosodott szakkifejezések megtanulására is buzdít, „sok szót csinált – írja – nemzetünk eddig is deákból és görögből is: *ecclesia*, *Biblia* és a t. görög szók, s mind értik. *Magistratus*, *fundamentum* és a t. deák szók, ez utolsót ugyan akarnám is, ha kimondaná valaki magyarul. A deák *gradus* szóból *grádics* szót csináltak, s mind jók.”³¹

Helyesírási kérdéseket taglalva az igeekötők írásával foglalkozik. Szenci Molnár Albertet követi, amikor úgy nyilatkozik, hogy „mi szükség nekünk, hogy a *bémenendek* megszagattatván *bé-menendek* legyen? Nekem úgy tetszik, hogy az ilyen praepositiók, eleibe tétetett szók, főképpen mikor *verbummal* vagynak, akár elől, akár utol tétessenek, öszveragaszthatjuk, ha pedig más részecske jó közikbe, ám váljanak el olyankor. Ezent ítélem ama *perfectiva particulakrúl*, teljest jegyző szókrúl is: *meg, el*, p.o. *megmondom*, nem választom el, mint szoktuk: *meg-mondom*. Ha úgy sok *megen* kezdetett szók lesznek, mit árt? A deákban is elég nemcsak *re* szócskán, hanem *adon*, *contran* és t. kezdettek vagynak, mindazáltal nem szaggatják meg.”³²

Ugyancsak helyesírási kérdésekben nyilatkozik a latin eredetű szavak esetében, ahol „diphthongusokra, két hangú deák betőkre – írja – nem ismerem szükségünket, mert annyit

³¹ *Tüzes oszlop*. 136.

³² *I. m.* 137.

teszen, ha *predicatiót* írok *e* betővel, mint *ae*-vel írnám.³³ A *c* hang jelölésében is állást foglal, az *e* és *i* hang előtt a *c* betűt ajánlja, más hangok előtt a *tz* betűkapcsolatot. A *cs* írásában a *ts* jelölés mellett áll ki: „A *duplex consonansok*, két zengéső betők közül a csattogó vagy süvöltő zengést igazabban írom *ts* betűkkel, mint *tsuda*, *tsömör*, *tsomó* és t.”³⁴ A szóvégi *g* hang utáni *h* írását feleslegesnek tartja. A hosszú *s* betű használatát a *t* után és a szóvégén nem tartja alkalmasnak: „kicsény végső *s* bető is jó akárhol”. Szívesen általánosítaná a *w* használatát a *hív*, *bő*, *ó* szavakban (*ow testamentom*, *hiv szolgál*), ahol a *v* „ott zengett, csak igen gyengén”.³⁵

Hegedűs mind a négy munkájában alkalmazza, és az ajánlásaiban vallja, hogy az elfogadható igazság hitté emeléséhez a befogadóhoz való alkalmazkodás szükséges. A funkcionális prózastílus által a meggyőzés eszközeként használt dialógusokkal tanít. Bacon és Descartes hatása érezhető a tanítás középpontba állításában, az értelemhez szólás szándékában, a tagolt, világos ítéletekben. A retorikája a népszerű kommunikáció eszköze, amely a keresztény erkölcs elfogadását célozza.³⁶ A kálvini, bullingeri retorika tendenciáit, az egyszerű, világos, sallangmentes, gyönyörködtetést mellőző, új nyelvi formák térhódítását a puritánus hatás erősítette. A barokk retorika mesterfogásairól lemondó új közlésmód a szélesebb körű befogadás szempontjából alkalmasabb volt. A formai elemeknél döntőbb volt a közlendő eszme. Mikolai szövegeiben is tapasztalható, hogy a gondolatra helyezi a hangsúlyt, azt egyszerű szavakkal igyekszik kifejezni, az új szellemi áramlat racionális igényéhez alkalmazkodva. A díszes, barokkos közlési móddal szemben előnyben részesíti az egyszerűséget, a közérthetőséget, a mindennapi nyelvhez való közelséget. Az új retorika stilisztikai követelményeit nem fejtegette, hanem alkalmazta. Már korábban Szenci Molnár Albert az *Institúció* fordításában dísztelen, közérthető, tömör nyelvre törekszik. A „felesleges elmemutogatást” elítélők sorában Medgyesi, Szatmári Péter, Martonfalvi, Apáczai mellett ott találjuk Mikolait is, aki elveti az „udvari” stílust, mert az „együgyűekhez” szól elsősorban. Könyve „nem valami oly tarafarás munka, nem e világi bölcs metódusra cirkalmaztatott, nem pompás szókkal mázoltatott. Mindazáltal vagyon bizony mégis neki mivel kérkedjék, hogy tudniillik ő a cifra festett szókat az orátoroknak és ritmistáknak hagyván, a hímes szókat a fülök viszkettető olvasására és hallgatására bocsátván, szól ő a bölcs Istennek azon szavaival, kinél bölcsőbb szólás soha nem adatik. Hasznos is ez, szükséges is valóban, avagy csak ezért is most elsőben, hogy ezáltal vonattassanak el a gyengék ama sok mesemondástul, mocskos szófia-beszédektül, király fia kis Miklós költött szerencsétül.”³⁷

Medgyesi Pál már korábban a *Praxis pietatis*ban (1636) az udvari stílus ellen szól. Az előkelő világi udvari stílus azonosítható a barokkal. Az egyszerűbb, közérthetőbb írásmódra való törekvés nemcsak az új vallási áramlat kommunikációs szükségletének eredménye, hanem az egyre terebélyesedő népi olvasóközönséghez való alkalmazkodásnak is. A gyönyörködtető művészet elítélése és a célszerűségre való törekvés puritánus hatás. Hegedűs is angoltól fordít, és valószínű, hogy populáris kommunikációját az angol kegyességi irodalom befolyásolta, amely a képzeletre ható művészettől elzárkózó értekező prózát kedvelte és az oktatás szolgálatában álló elmélkedést. A prédikátort nem érdeklé a magyar szépirodalom. Szórákozttatást vagy gyönyörködtetést célzó járulékos anyagot nem használ. Az antik és humanista retorika közhely anyaga, példakincse is kimarad a szövegéből. A céltalan világi szépet száműzi. Történelmi ka-

³³ Uo. 138.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ *Retorikák a reformáció korából*. Bev., vál., jegyz. Imre Mihály. Debrecen 2000.

³⁷ *Biblia tanú*. *2.

tasztrófák idején több a józanság, kevesebb a szín. A katasztrófáknak kiszolgáltatott ember egyedül a vallás biztonságos gyámságára támaszkodhatott.

Tarnai Andor a *Klaniczay-émlékkönyvbe*³⁸ írt tanulmányában mutatott rá, hogy mivel a külföldi egyetemeken tanuló magyar diákok angol, holland, francia, német nyelvű kegyességi irodalommal találkoztak, az angol és holland népnyelvű könyvek stílusa vagy stíluseszmenye alakíthatta ki azt az igényt, ahogy a magyar puritánusok igyekeztek a maguk eszközeivel kommunikálni. A puritán népszerű közlés lényeges jegye, hogy a nyelv hatékonyságát a nyelvi norma szoros követésében látja, nem pedig a nyelvi normától való eltérésben. Ahogy az Istenhez imádkozó ember saját szavaival fohászkodik, az Isten is világosan, érthetően szól az emberekhez a prédikátor beszédében. Hegedűs a puritánus kommunikációelméletnek gyakorlati hasznosítását vállalja az egyszerű emberek életének megjobbítására, oktatására, erkölcsi nevelésére. Legfőbb céljának tekinti a Biblia ismeretének terjesztését Pál apostol közvetlenségével és szabotosságával. Bár feltételezett, megcélzott közönsége nem a tudós világ, hanem a köznép, a diskurzus a magasabb képzettségű olvasóra is számít, ezért tüzdeli meg bibliai utalások jelzésével a szöveget, így egy időben tud különböző olvasói igényeket kielégíteni. A szövegbővítés prédikatori gyakorlatához igazodva írása egyszerre populáris közlés és igényesebb olvasóra is számító kommunikáció.

Tarnóc Márton summázza Mikolai jelentőségét: „Eszméivel és gyakorlati nyelvészkedésével egyaránt Apáczai Csere János egyik előkészítője volt.”³⁹ Az *Encyclopaediától* visszatekintve még inkább jelentőssé válnak azok a törekvések, ítéletek, célok, amelyeket Mikolai Hegedűs János is megfogalmazott.

³⁸ *Klaniczay-émlékkönyv*. Bp. 1994.

³⁹ *Magyar irodalomtörténet*. II. 1600-tól 1772-ig. Bp. 1964. 237.